

se samenleving' begrensd (en in de Amsterdamse schouwburg gerepresenteerd) betekenisstelsel, waarbij auteur, opvoering en publiek er verder niet veel toe doen. Misschien ging het toneel in de loop van de eeuw wel steeds minder 'werkelijkheid' voorstellen. Ook de vraag of die werkelijkheid wel zoveel anders was dan elders, valt moeilijk te beantwoorden. Het succes van Cats in met name centraal Europa zou ons hier bijvoorbeeld tot terughoudendheid kunnen manen. De waarde van dit boek ligt dan ook niet in de confrontatie van de nonnen met de 'realiteit', maar in het ontwikkelingsmodel, dat tot verder onderzoek prikkelt.

De uitgever verdient een ouderwetse oorvijs vanwege de schandelijke kwaliteit van zeker de helft van de afbeeldingen, nota bene op kunstdrukpapier. Bovendien is de lay-out van een zo naargeestig conservatisme dat ik na lezing naar het vaderlands telefoonboek snakte. Lastiger nog bij zo'n boek boordevol namen en motieven: er zit geen register in.

Willem Frijhoff

H. A. van der Borg, *Vroedvrouwen. Beeld en beroep. Ontwikkelingen in het vroedvrouwschap in Leiden, Arnhem, 's-Hertogenbosch en Leeuwarden, 1650-1865* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1992; Amsterdam: Onderzoeksschool sociale wetenschap; Wageningen: Wageningen Academic Press, 1992, ix + 194 blz., f35,-, ISBN 90 74379 01 X).

In dit proefschrift beoogt Van der Borg de negatieve beeldvorming over vroedvrouwen in de achttiende en vroeg-negentiende eeuw retorisch te situeren en te toetsen aan een scala gegevens over de maatschappelijke positie, sociale herkomst en het beroepsleven van deze vrouwelijke practici. Daarmee is dit werk in opzet tamelijk ambitieus. De lezer verwacht van een dergelijke kritische verkenning van de relatie tussen retoriek en praktijk allereerst een werkdefinitie van wat de dominante retoriek in casu behelst. Tevens hoopt men inzicht te krijgen in het ontstaan, de verspreiding en de eventuele veranderingen van bepaalde retorische conventies. Ook verwacht men een genuanceerde praktijkdefinitie, die recht doet aan historische ontwikkelingen en lokale verschillen. Zo hoopt men hier specifieke criteria aangereikt te krijgen aan de hand waarvan iets naders over de verschuivende maatschappelijke praktijkvoering van vroedvrouwen kan worden gezegd.

Gezien de huidige status van het historisch praktijkonderzoek naar het vroedvrouwschap in Nederland mag Van der Borgs studie op vele punten de moeite waard worden genoemd. Haar conclusies zijn helder en rehabiliterend: vroedvrouwen waren, hoewel veelal afkomstig uit de lagere standen, veel minder gemarginaliseerd dan men wel heeft willen doen geloven. De uitdaging, die Van der Borg zich in de inleiding stelt, om haar historische gegevens aan antropologische vraagstellingen te onderwerpen had gezien de magere uitwerking hier beter achterwege kunnen blijven; haar belofte om de discrepantie tussen retoriek en praktijk ook vanuit sociologische inzichten over beroepsformatie te bezien, doet de auteur echter ruimschoots gestand. In het eerste hoofdstuk laat zij de voornaamste facetten van het negatieve imago van vroedvrouwen in de literatuur — het bekende repertoire van dubieuze moraal, roekeloosheid en onkunde — in kort bestek de revue passeren. Tegen deze achtergrond worden vervolgens de praktische en maatschappelijke positie van vroedvrouwen geanalyseerd in de stedelijke context van Leiden, Arnhem, Leeuwarden en 's-Hertogenbosch. Sociale afbakeningen en gesanctioneerde scheidingen van kennis en kunde staan hierbij op de voorgrond. Zo benadrukt de auteur de sociale herkomst van vroedvrouwen, haar geografisch-praktische werkveld en de stedelijke en medische bemoeienis met regulering van onderwijs en verloskundige arbeid. Doop-, trouw- en begraafboeken, stedelijke reglementen en registers van stadsfunctionarissen, verzoekschriften en sollicitaties, klachten en getuigschriften, medische tractaten en een enkel

dagboek, vormen de voornaamste bronnen waarop Van der Borgs beschrijving berust. Typisch voor het vertrouwde beroepsbiologische perspectief dat hier wordt gehanteerd, is het accent dat wordt gelegd op de vele belangenconflicten waarin vroedvrouwen in de loop van de achttiende eeuw betrokken raken.

Tegen de aandacht die de achttiende eeuw in deze studie krijgt, steken de opmerkingen die Van der Borg aan de zestig jaar voor 1865 wijdt nogal schamel af. De keuze voor de achttiende eeuw is echter niet verwonderlijk. In internationaal verband is door tal van auteurs reeds eerder aangevoerd, dat in de achttiende eeuw vroedvrouwen, 'het monopolie op de begeleiding van geboorte' verloren. Problematische bevallingen en geboorten waarbij instrumentele interventies nodig werden geacht vielen steeds meer toe aan mannelijke praktici. Competentiestrijd hierover werd in Nederland vóór 1800 nog uitgevochten binnen de invloedssfeer van stedelijke overheden, zij het onder het steeds waakzamere oog van de medische corporaties.

Hoewel Van der Borgs interpretatiekader op zichzelf weinig innovatief is, leiden haar keuzes tot een aantal specifieke bevindingen die de studie alleszins lezenswaardig maken. Zo verdienen haar opmerkingen inzake de problemen tussen vroedvrouwen onderling zeker nadere uitwerking. De auteurs nadruk op de actieve rol van de vroedvrouw in processen van sociale ordening, zoals in haar taak aan ongehuwde barenden de naam van de vader te ontfoetselen, opent andere soignante onderzoeksperspectieven. Interessant is ook de wijze, waarop Van der Borg laat zien dat reglementen, behalve als instrument van 'mannelijke beheersdrift', tevens konden fungeren als maatstaf waarop vrouwen zichzelf in conflicten konden beroepen. Ook haar conclusies, dat indicatoren zoals verhuispatronen duiden op een veel sterkere rol van vroedvrouwen binnen het gezin, zijn beachtenswaardig, evenals haar suggesties ten aanzien van de mogelijke relatie tussen vroege stedelijke regulering van de verloskunde en de uiteindelijke overleving van vroedvrouwen in Nederland.

Toch stuit Van der Borgs benadering bijna onvermijdelijk op een aantal bezwaren. Een hoofdprobleem betreft de aard van de bronnen die de auteur bij haar invulling van het verloskundig 'praktijkbegrip' heeft benut. In wetenschapsonderzoek worstelt men al jaren met de vraag welk type 'praktijkreconstructie' men uit bepaalde bronnen mag verwachten. Hier is veelvuldig gebruik gemaakt van bronnen die uit conflictsituaties afkomstig zijn (klachten), van normatieve bronnen (reglementen) en van bronnen die kritiek leveren op bestaande praktijken. Van der Borg heeft niet altijd even zorgvuldig onderscheiden hoever deze bronnen van het praktisch handelen 'afstaan'. Zij heeft ook niet altijd evenzeer onderkend, in hoeverre de bronnen die zij voor haar praktijkduiding heeft benut, uit eenzelfde retorische koker stammen, als die welke zijzelf kritisch wil toetsen op hun beeld(ver)vormend effect. Ook is duidelijk, dat op grond van de hier benutte bronnen, overeen aantal negatieve elementen in het literaire imago van vroedvrouwen (zoals haar nevenactiviteiten of haar bemoeienis bij abortus) volstrekt geen uitsluitel kan worden gegeven. Bovendien heeft Van der Borg zich in haar benadering vooral beperkt tot zeer bepaalde groepen belanghebbenden: de verloskundige praktici en de overheden. Zij maakt daarentegen nauwelijks melding van de onder andere door Roy Porter beschreven verschuivingen in een breder maatschappelijk draagvlak, die de komst van vroedmeesters meer begrijpelijk maken. Daarmee hanteert zij eigenlijk een wat verouderd 'medicaliseringsperspectief'. Dit alles neemt niet weg, dat deze studie de lezer aanzet tot hernieuwd nadenken over beeldvormingsprocessen, over vrouwenrollen, over relaties tussen theorie en praktijk, over het belang van standverschillen bij scheidingen tussen publieke en privé-activiteiten: en dat lijkt me voor een proefschrift meer dan voldoende.

E. Vanhaute, *Heiboeren. Bevolking, arbeid en inkomen in de 19de-eeuwse Kempen* (Brussel: VUBpress, 1992, 423 blz., f55,-, Bf995,-, ISBN 90 5487 019 2).

Bij een studie die de 'lange negentiende eeuw' (1755-1910) bestrijkt, wordt de onderzoeker — als het goed is—gedwongen zich te bezinnen op globale noties als 'modernisering'. Zo een vage typering van de economische, sociale, politieke en culturele transformatieprocessen die kenmerkend zijn voor deze periode, werkt immers eerder verhullend dan verhelderend. Vanhaute expliciteert dan ook meteen dat hij geen gebruik wenst te maken van ideaaltypen als 'agrarische' versus 'industriële' samenlevingen. Die indeling zou zijn analyse maar belemmeren. Als de historiografie van de afgelopen decennia iets duidelijk heeft gemaakt, dan is het wel dat zowel de agrarische als de industriële maatschappij vele verschijningsvormen kent en de overgangprocessen tussen beide bij gevolg ook vele gedaanten kunnen aannemen.

De auteur maakt nog twee andere keuzes vooraf. Hij integreert de economische en de sociaal-culturele benadering tot één samenhangend geheel. Bovendien wenst hij de door hem beschreven processen te begrijpen vanuit de kleinste besluitvormende eenheid, het huishouden. De prijs voor deze benadering is dat er een duidelijk geografische inperking van het onderzoek nodig is. Vanhaute bestudeert de Kempen en daarbinnen drie onderzoeksregio's (Arendonk, Hoogstraten en Duffel) met daarbinnen weereen drietal modelgemeenten (respectievelijk Dessel, Rijkervorsel en Walem).

Tegen dit decor worden de veranderende overlevingsstructuren van de plattelandsbevolking onderzocht tijdens de overgang van een economie gericht op zelfvoorziening naar marktgerichte productie. Bij de beschrijving ligt steeds grote nadruk op de dialektische verhouding tussen behoudende en vernieuwende krachten. Meer praktisch baseert de auteur zich bij het merendeel van zijn analyses op een viertal basisdoorsneden in 1755, 1796, 1846 en 1910. Voor die jaren heeft hij huishoudfiches samengesteld waarin informatie uit velerlei bronnen wordt samengebracht. Na een inleidende beschouwing en een kennismakingshoofdstuk over de Kempen volgen de kernhoofdstukken over de volking, arbeid en inkomen. In het laatste hoofdstuk komen de zo uitgezette lijnen samen in een verhandeling over 'Sociale structuur en overlevingsstructuur'.

Het demografisch patroon van de Kempen blijkt stabiel, maar zeker niet immobiel. Huwelijksgedrag en mobiliteit spelen zowel in het 'oude' als het 'overgangspatroon' een sleutelrol. De huwelijksrestrictie bijvoorbeeld bleef tot eind negentiende eeuw van kracht, ook in het proto-industriële Arendonk. De groei van de bevolking (tussen 1755 en 1910 nam de gemiddelde grootte van de huishoudens toe met 1) komt dan ook in eerste instantie voort uit de daling van de sterfte. Pas rond de eeuwwisseling wordt er meer en jonger getrouwd.

De migratie verandert in de loop van de negentiende eeuw van karakter. In eerste instantie overheerst de tijdelijke migratie over korte afstand. Meer permanente en geografisch verder verwijderde mobiliteit wijst erop dat later in de periode de migratie niet meer bestond 'uit corrigerende arbeidsstromen binnen de plattelandssamenleving (intern)', maar 'in toenemende mate een (eenzijdige) verbindingsfunctie krijgt tussen de zich ontmantelende rurale organisatie en de nieuwe economische sectoren (extern)'.

Na een knappe reconstructie van de vraag naar en het aanbod van arbeid trekt Vanhaute de niet verrassende, maar wel sterk empirisch onderbouwde conclusie dat de ongelijke groei van bevolking en werkgelegenheid volledige arbeidsparticipatie onmogelijk maakte. Ook de structuur van de arbeid veranderde. Een steeds groter deel van de bevolking kon de status van zelfstandig landbouwer niet handhaven en moest zich voor een deel of geheel overleveren aan de grillen van de (loon)arbeidsmarkt. Dat de landbouw desondanks een stabiliserende rol bleef spelen als vangnet voor overtollige arbeid lazten we ook reeds in P. M. M. Kleps studie over Brabant.